

лістичний рух визначився зі змістом своїх принципів лише в середині ХХ ст. Ці дві базові ідеї (кооперація та соціальна справедливість) були домінуючими впродовж всього минулого століття.

1. Концепція розвитку національного кооперативного руху. – К., 2001.
2. Закон України «Про кооперацію» // *Голос України*. – 2003. – 28 серпня.
3. Журба М. Міжнародні зв'язки споживчої кооперації України в 1922 – 1927 рр. // *Історія науки і біографістика*. – 1926. – № 1; *Основи кооперації: Навч. посібник / С. Бабенко та ін.* – К., 2004; *Файн Л. Российская кооперация: историко-теоретический очерк. 1861 – 1930.* – Иваново, 2002; *Вахитов К. Кооперация: теория, история, практика: Избранные изречения, факты, материалы, комментарии.* – К., 2004; *Кочарова З. Исторический опыт развития кооперации в 20 – 40-е годы // Вестник Воронежского государственного университета.* – 2008. – № 1.
4. Морозов Г.И. *Международные организации.* – М., 1969.
5. Крашенинников А.И., Морозов А.М. *Международное кооперативное движение.* – М., 1977.
6. Вахитов К.И. *Кооперация: теория, история, практика.* – М., 2004.
7. Теплова Л.Е., Уколова Л.В., Тихонович Н.В. *Кооперативное движение.* – М., 2003.
8. Ваткин В.П. *Международный Кооперативный Альянс 1895 – 1970 гг.* – Б. м., б. г.
9. Коряков И.А. *Принципы кооперативного движения.* – Чита, 1998.
10. РГАСПИ. – Ф. 506. – Оп. 1. – Д. 38.
11. Голец В.В. *Кооперация і неп (20-ті роки ХХ ст.).* – Чернівці, 2006.
12. РГАСПИ. – Ф. 506. – Оп. 1. – Д. 103.

Zemziulina N.I. **The socialist component of the International cooperative movement: the retrospective analysis.** In the article the analysis of the socialist component of the International cooperative movement is analysed.
Key words: International cooperative movement, socialist ideology, «cooperative socialism».

П. М. Щербань, Т. Ю. Щербань

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ЩОДО РОСІЙСЬКОЇ ХУДОЖНЬОЇ ІНТЕЛІГЕНЦІЇ У 1917 – 1932 рр.

У статті аналізуються відносини російської художньої інтелігенції з владою в 1917–1932 рр., форми та методи її «радянзації», підсумки ідейно-творчої еволюції.
Ключові слова: художня інтелігенція, суспільно-політичний вплив, ідейно-творча еволюція.

Після приходу більшовиків до влади, ними була поставлена задача побудови не тільки нової економіки та політичної системи, але й культури. За глибоким переконанням нової влади, соціалістична держава повинна була взяти в свої руки друковані органи, освіту, літературу, мистецтво і керувати ними відповідно до конкретних задач побудови соціалізму. Літературу та мистецтво більшовики розглядали як засіб комуністичного виховання трудящих. Перш ніж використати художню інтелігенцію як виховну силу, більшовики намагалися підняти її світогляд на рівень завдань соціалістичного будівництва.

Проблема формування соціалістичної інтелігенції в радянську епоху була предметом дослідження в багатьох історичних працях. Однак узагальнюючої праці щодо формування соціалістичної художньої інтелігенції не було створено. Об'єктом дослідження була не вся художня інтелігенція, а лише її окремі професійні групи.

Крах системи соціалізму означав і крах колишньої легітимної версії радянської історії. Демолітизація історії

та розширення методологічного діапазону історичних досліджень сприяли появі історичних праць з інноваційним підходом до теми «влада і художня інтелігенція» [1]. Однак цю тему не можна вважати повністю вичерпаною і такою, що не має дослідницьких перспектив. Мета цієї статті – проаналізувати основні форми і методи суспільно-політичного впливу на російську художню інтелігенцію, підсумки ідейно-творчої еволюції діячів літератури і мистецтва в 1917 – 1932 рр.

Більшовицько-ленінська програма розвитку соціалістичної художньої творчості та формування художньої інтелігенції соціалістичного типу була викладена в основних документах партії з питань літератури та мистецтва. На VIII з'їзді РКП(б) в 1919 р. передусім висувалася ленінська вимога щодо комуністичної партійності мистецтва. «Немає таких форм науки і мистецтва, котрі не були б пов'язані з великими ідеями комунізму і безкінечно різноманітною роботою зі створення комуністичного господарства», – записано в резолюції ЦК РКП(б) [2, 113].

В резолюції «Про друку» XIII з'їзду ВКП(б) категоричний тон наказу змінився на лінію толерантного ставлення до інтелігенції, диференційованого підходу до різних її прошарків. У цьому партійному документі йшлося не тільки про підтримку творчості та матеріальну допомогу пролетарським і селянським письменникам, але й про систематичну підтримку найбільш обдарованих представників старої художньої інтелігенції. В резолюції «Про друку» була висловлена важлива для того часу ідея: жоден літературний напрям, школа чи група не повинні виступати від імені партії. Визнаючи, що в літературі існує безліч естетичних напрямів і платформ, ЦК ВКП(б) підкреслював, що не вимагає від усіх художників слідувати чужому їм творчому методу. Своє головне завдання більшовики бачили в тому, щоб за допомогою літературної критики давати дорогу кращим зразкам художньої творчості [3, 254–251].

У червні 1925 р. вийшла спеціальна постанова ЦК ВКП(б) «Про політику партії в області художньої літератури», яка стала програмою діяльності більшовицької партії в сфері художньої творчості до 1932 р. Основною ідеєю цього документу залишалася думка про виховання усіх творчих сил в літературі та мистецтві в дусі соціалізму. Проте, в постанові була чітко сформульована думка, що пролетарське мистецтво може зміцнювати свої позиції лише в процесі вільного змагання з іншими методами і формами художньої творчості. «Комуністична критика, – йшлося в постанові, – повинна вилучити зі свого вжитку тон літературної команди... Марксистська критика має рішуче позбавлятися претензійного, напівграмотного і самозадоволеного комчанства» [4, 394].

Велику роль у подальшій роботі політики влади у сфері художньої творчості зіграли наради при ЦК ВКП(б) з питань мистецтва 1927 – 1929 рр. Народа з питань розвитку театру (травень 1927 р.) визначила головну задачу театру як його еволюцію в бік перетворення на соціалістичний, пролетарський. Відносно старої театральної інтелігенції була проголошена політика «гнучкого і шанобливого підштовхування» до роботи в соціалістичному театрі [5, 482].

Найважливішим засобом підвищення ідейно-художньої якості продукції театрального мистецтва нарада визнала зв'язок театру з робітничо-селянським глядачем. Саме новий глядач, відповідно рішень наради, мав визначати напрям і обличчя театру, його репертуар. Партійна нарада запропонувала створити при театрах художньо-видовищні ради з представників громадськості, які б стали чинником суспільно-політичного впливу на театри. Народою було також запропоновано створити з різноманітних театральних товариств і гуртків єдине

«Товариство друзів театру» в межах Росії, з метою сприяння появі нового радянського репертуару, створенню нових кадрів драматургів, виникненню принципової театральної критики [5, 516].

Аналогічні питання вирішувала в березні 1928 р. Всесоюзна партійна нарада з питань розвитку кінематографу. Особливу роль у справі комуністичного виховання працівників кінематографії нарада запропонувала надати профспілкам. Вони мали брати участь в обговоренні тематичних і виробничих планів кіноорганізацій, сценаріїв на нові теми. Важливою функцією робітничої громадськості мала стати участь в роботі художніх рад кіноорганізацій, а також проведення переглядів фільмів у робітничих клубах [6, 459]. Особливу роль у підвищенні якості кінопродукції було відведено Спілці друзів радянського кінематографу (СДРК). На нараді з питань кінематографії мова йшла також про необхідність докорінної реорганізації кіноперіодики, з метою видалення «бульварщини, рекламною та перетворення на рупор робітничо-селянського глядача» [6, 463-465].

У червні 1929 р. відбулася нарада з питань музики при ЦК ВКП(б). Один з керівних працівників ЦК П. Керженцев зауважив, що композиторів, диригентів, виконавців пролетарського походження у новій владі ще немає, і у зв'язку з цим гостро стоїть питання про ставлення до старої інтелігенції і молоді з «попутницького» табору [7, 7]. На Всеросійській музичній конференції, яка відбулася в Ленінграді того ж місяця (червень 1929 р.) підкреслювалась важливість створення музичних творів, здатних захопити мільйони людей, були визначені задачі музичної критики як важливого засобу впливу на музичну інтелігенцію [8, 213-217].

Отже, художня інтелігенція була зорієнтована партією на виконання нового, чітко визначеного соціального замовлення. Нова влада намагалася зробити художню творчість елементом більшовицької політики, перетворити її на ефективний засіб ідейного впливу на широкі маси населення. Особливого значення більшовики надавали залученню дореволюційної художньої інтелігенції на бік радянської влади. При цьому нова влада робила ставку на особливі властивості російської інтелігенції, якими вона славилася в усьому світі: глибоку духовність, патріотизм і відданість своєму народові. Будучи широко переконаними, що «мистецтво має належати народові», що воно повинно служити ідеалам найпрогресивнішого класу і суспільного ладу, більшовики намагалися перетворити його з «чистого» та елітарного на доступне для більшості народу.

Однак під час реалізації цієї мети вони зіткнулися з величезними труднощами, адже російська художня інтелігенція не була єдиним цілим. Частина її, яка зустріла Жовтневу революцію 1917 р. з відвертою ворожістю, знаходилася в еміграції. В середині 1920-х рр. за кордоном перебували видатні російські письменники і поети старшого покоління – І. Бунін, О. Купрін, К. Бальмонт, З. Гіпіус, Д. Мережковський, В. Іванов. З Росії виїхали видатні композитори, співаки і музиканти – О. Глазунов, С. Прокоф'єв, С. Рахманінов, І. Стравінський, Ф. Шаляпін, О. Вертинський, художники – І. Рєпін, В. Кандинський, Л. Бакст, К. Коровін, М. Шагал та ін. Деякі представники старої інтелігенції, які залишилися в Росії, стали «внутрішніми емігрантами» – А. Ахматова, М. Булгаков, М. Волошин, С. Зам'ятін, В. Короленко та ін. Водночас серед старої інтелігенції виявилось чимало художників, які вітали більшовицьку революцію, – А. Блок, В. Брюсов, С. Есенін, В. Маяковський, В. Мейерхольд, О. Серафимович, К. Петров-Водкін. Вони, разом з новою інтелігенцією, яка формувалася з робітничо-

селянського середовища, намагалися будувати нову соціалістичну культуру.

Художня інтелігенція не була єдиною і в організаційному відношенні. Впродовж 1917 – 1932 рр. у Росії існували численні творчі угруповання: «Серапіонові брати», «Перевал», «ЛЕФ», Російська асоціація пролетарських письменників (РАПП) – в літературі, Асоціація художників революції (АХР), Товариство художників-станковістів (ТСТ), Об'єднання художників-реалістів (ОХР) – в образотворчому мистецтві, Російська асоціація пролетарських музикантів (РАПМ), Асоціація сучасної музики (АСМ), Об'єднання революційних композиторів і музикальних діячів (ОРКІМД) – в музиці, Асоціація нових режисерів (АНР) і Асоціація революційних драматургів (АРД) – в театральному мистецтві, Асоціація революційних робітників кінематографії (АРРК) – далеко не повний їх перелік. Єдності не було і всередині окремих творчих груп. Вони мали, як правило, строкатий і суперечливий склад. Цим пояснювалися часті випадки саморозпуску творчих угруповань, переходу художників з однієї організації в іншу.

Однією з форм ідейно-політичного впливу більшовицької влади на художню інтелігенцію було створення художньо-політичних рад (ХПР). Відповідно до рекомендації наради з питань розвитку театру, Наркомат просвіти РРФСР (Наркомпрос) 17 серпня 1927 р. затвердив положення про художньо-політичні ради при державних академічних театрах, а 8 серпня 1928 р. вийшло положення про аналогічні ради при всіх державних театрах [9, 2]. До складу ХПР входили, поряд з директором та окремими робітниками театру, представники від центральних і місцевих партійних і комсомольських органів, профспілок, від письменників, художників, критиків, а також працівники системи просвіти.

Головними функціями ХПР були: розгляд і оцінка репертуарного плану театру, критичний відбір нових драматичних і музичних творів, участь в перегляді та оцінці нових постанов на генеральних репетиціях, пошуки форм і методів обслуговування організованого глядача [9, 2]. У 1929 р. Наркомпрос видав нове положення про ХПР при театрах, яке передбачало розширення представництва в них робітників з фабрик і заводів до 50 – 60% [10, 17].

У грудні 1929 р. вийшло положення про створення худполітрад при кінофабриках, в червні 1930 р. – при кожному відділенні та прокатній агенції Союзкіно РРФСР [11, 154]. В 1930 – 1931 рр. ХПР почали працювати при художньо-репродукційних видавництвах, при Всеросійському кооперативному товаристві «Художник», при всіх художніх товариствах і Федерації об'єднань радянських художників, при кооперативних об'єднаннях і підприємствах, що випускали художньо оформлену продукцію [11, 87, 103, 105, 120], при Державному видавництві образотворчих мистецтв [12, 55].

Відповідно до рекомендацій наради з питань розвитку кінематографу 1928 р., за активної участі профспілок, були організовані масові обговорення сценаріїв, готових кінофільмів, театральних спектаклів в робітничій аудиторії. В червні ЦК Робмис видав спеціальне положення про громадські перегляди. Таким переглядом називався закритий показ кінофільму чи театрального спектаклю до відкритої демонстрації його широкому глядачеві, на якому були присутніми представники великих підприємств, червоноармійці підшефних частин. Після повідомлення кінорежисера чи художнього керівника театру про задачі фільму чи спектаклю і показу їх, організовувався диспут-бесіда і проводилося заповнення глядацьких анкет [11, 167]. Наприклад, у Ленінграді

міською радою профспілок був створений переглядовий пленум, учасники якого були присутніми на громадських переглядах усіх визначних прем'єр ленінградських театрів і кіно [13, 13].

Подібні перегляди влаштовувалися і в творчих організаціях діячів образотворчого мистецтва. Наприклад, 1929 р. в Москві, під час художньої виставки, на якій були представлені твори п'яти мистецьких об'єднань – АХРР, Товариства ім. А. Куїнджі, «4 мистецтва», «Коло художників» і школи П. Філонова, художники провели декілька співбесід з глядачами, які висловили художникам свої враження [14, 6].

Органи державної влади вдавалися і до методів прямого контролю за творчою продукцією художньої інтелігенції. 26 січня 1929 р. колегією Наркомпроса був створений цензурний орган – Головний репертуарний комітет (Главрепертком), головною функцією якого стала попередня цензура усіх творів, «призначених для публічних постановок або публічного демонстрування на кіноекранах в межах РРФСР» [15, 31]. При Главреперткомі створено ХПР з дорадчими функціями, на чолі з головою репертуарного комітету. Відповідно до його функцій, він мав забороняти постановку на сцені і демонстрацію на екранах художніх творів, які містили агітацію проти радянської влади, розголошували воєнні таємниці республіки, повідомляли неправдиві відомості, розпалювали націоналістичний і релігійний фанатизм та антисемітизм, мали порнографічний характер, були сповнені кримінальною романтикою [15, 32].

Такий потужний наступ на ідейно-естетичні позиції художньої інтелігенції з боку партійно-державних органів та робітничої громадськості мав свій результат. Ідейні та творчі зміни відбувалися у художньої інтелігенції відповідно до типу її професійної ідентичності. Так, служители богемі неприховано виражали своє роздратування новим репертуаром і тематикою художньої творчості. Голова ЦК профспілки робітників мистецтва (Робмис) Я. Боярський у виступі на I Всесоюзній акторській конференції (1930 р.) навів характерні для певних кіл митців слова однієї акторки: «Стає огидно працювати в театрі, коли кожного дня ти повинен грати робітника смаженого, пареного, робітника під соусом, з гарніром – мимоволі тупієш, дурнієш, деградуєш. Місяцями приходиться чекати, коли через цензурні ворота проскочить п'єса, в якій можна відпочити і пригадати добрі старі часи» [16, 8].

Прагматики від мистецтва відверто і неприховано вдалися до ідейної мімікрії. Ідеологічну тенденційність творчості вони сприйняли як усвідомлену необхідність і без зайвих сумнівів штампували політично кон'юнктурні твори, перетворюючи ідеологію на бізнес. Їх політично актуальна художня продукція («ленініана», «сталініана») часто виконувалась на слабкому професійному рівні, адже авторитет теми слугував їм охоронною грамотою [17].

Художники-подвижники просвітницького типу свідомо поставили свій талант на службу новому суспільству, не маючи іншої альтернативи, окрім забуття в еміграції. Багато хто з цієї страти художньої інтелігенції сприйняв комуністичну ідеологію, прагнучи знайти своє місце на батьківщині, бути потрібними своєму народові. В творчості цієї групи митців дивовижним чином поєдналися важлива для більшовиків ідейність з високим художнім рівнем виконання. Підсумком їх літературно-художнього пізнання сучасності стала поява таких безперечно талановитих творів в літературі, як «Соть» Л. Леонова, «Час, уперед!» В. Катаєва, «Піднята цілина» М. Шолохова, «Як гартувалася сталь» М. Островського,

«Гідроцентрально» М. Шагінян, «Енергія» Ф. Гладкова та ін. Музичне мистецтво поповнилося першими радянськими творами, що продовжували кращі традиції російського реалістичного мистецтва, зокрема такими, як балети «Червоний мак» Р. Глієра, «Полум'я Парижу» Б. Асаф'єва. В образотворчому мистецтві теж з'явилися талановиті твори, присвячені героїці революції, втіленню нових якостей радянських людей. Полотно А. Дейнеки «Оборона Петрограду», М. Грекова «У загіт до Будонного», Б. Іогансона «Рабфак іде», Г. Рязького «Делегатка», скульптурні твори І. Шадра «Булижник – зброя пролетаріату», «Сезонник» та ін. стали помітним явищем радянського мистецтва.

Талановиті твори літератури та мистецтва цього періоду були присвячені не лише революції та соціалістичному будівництву, їх теми і жанри були ширшими. Достатньо назвати такі літературні твори, як «Петро Перший» О. Толстого, «Кара-Бугаз» К. Паустовського, «Угрюмка» В. Шишкова, п'єси «Клоп» і «Баня» В. Маяковського, опера «Шах-Сенем» Р. Глієра, створені в цей період, що стали класикою радянської художньої культури.

1. Морозов А.И. Конец утопии. Из истории искусства в СССР 1930-х годов. – М., 1995; Громов Е.С. Сталин. Власть и искусство. – М., 1998; Манин В.С. Искусство в резервации: художественная жизнь. 1917–1941 гг. – М., 1999.
2. О политической пропаганде и культурно-просветительской работе в деревне. Резолюция VIII съезда РКП(б) // КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. – Т. 2. – М., 1983.
3. О печати. Резолюция XIII съезда ВКП(б) // КПСС в резолюциях... – Т. 3. – М., 1984.
4. О политике партии в области художественной литературы. Резолюция ЦК ВКП(б). 18 июня 1925 г. // О партийной и советской печати, радиовещании и телевидении. – М., 1972.
5. Пути развития театра: Стенографический отчет и решения партийного совещания по вопросам театра при Азуппропе ЦК ВКП(б) в мае 1927 г. / Под ред. С. Крылова. – М.; Л., 1927.
6. Пути кино: Стенограмма первого Всесоюзного партийного совещания по кинематографии при ЦК ВКП(б) (2–3 марта 1928 г.). – М., 1929.
7. Пути развития музыки: Стенографический отчет совещания по вопросам музыки при АППО ЦК ВКП(б). – М., 1930.
8. Наши музыкальный фронт: Материалы Всероссийской музыкальной конференции / Под ред. С. Корева. – М., 1930.
9. Российский государственный архив литературы и искусства (далі – РГАЛИ). – Ф. 963. – Оп. 1. – Д. 144.
10. РГАЛИ. – Ф. 963. – Оп. 1. – Д. 41.
11. РГАЛИ. – Ф. 645. – Оп. 1. – Д. 130.
12. За пролетарское искусство. – 1931. – № 3–4.
13. Рабочий и театр. – 1931. – 29–30.
14. Жизнь искусства. – 1929. – № 35.
15. РГАЛИ – Ф. 645. – Оп. 1. – Д. 140.
16. Боярский Я.И. Очередные вопросы художественного производства: Стенограмма доклада на I Всесоюзной актерской конференции. – М., 1930.
17. Янковская Г.А. Социальная история изобразительного искусства в годы сталинизма: институциональный и экономический аспекты: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. – Томск, 2007.

Shcherban P.N., Shcherban T.Y. The Politics of the Soviet power concerning the russian artistic intelligensia in the 1917th – 1932th years. In the article is analysed the attitude of the Soviet authorities to the russian artistic intelligensia in the 1917th -1932th years, forms and methods of its „sovietization” and the results of the ideal-creative evolution.

Key words: art intelligensia, political influence, ideological and artistic evolution.